

ÁJÍNÍYAZ - POEZIYANÍN GÚLTAJÍ

Mirzambetova Periyzat

Túrkiy tiller fakulteti, qaraqalpaq tili hám ádebiyatı tálım baǵdarınıń 3-kurs talabası

XIX ásirdegi qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı poeziyasınıń gúltajı, eń iri tulǵası, óz dáwiriniń bilimli ullı oyshılı, xalqımızdın ruwxıy dúnyasında orın iyelegen súyikli shayırmız, Ziywar atlı ádebiy laqapqa iye kórnekli wákil Ájiniyaz Qosıbay ulınıń dóretiwshilik jolı ózine tán ózgeshelikke iye jol sanaladı.

Shayır tereń mazmunlı, júrekkke jaǵımlı dóretpeleri menen tek qaraqalpaq xalqının emes, tuwısqan xalıqlardıń da itibarın tartqan. Sonlıqtan da, Ájiniyazdın ólmes shıǵarmaları mine eki júz jıldan berli xalqımız qálbiniń tórinde, kóz qarashıǵınday qásterlenip kelinbekte.

"Ájiniyazdın qosıqların esitkende, insan kewli lázzetke bólenip, «qayta bastan góne dárti qozǵalıp», ómir súriwge háwes artadı, ruwxında bir jiger payda bolıp, qıyalına qanat pitedi. Óytkeni, bul shayır xalıq júreginde ruwxıy sulıwlıq tımsalına aylanǵan», - deydi qaraqalpaq poeziyasınıń bayteregi I. Yusupov.

Ózine tán ózgeshelikke iye bolǵan Ziywar oǵada talantlı, oqımıslı, medreseni ayırıqsha tamamlanǵan axun, ulama, kórkem sóz sheberi sıpatında basqalardan ajıralıp turatúǵın uqıplılıq penen óz dáwirinmń progressiv idealların júzege shıǵardı. Sonday-aq, shıǵarmalarında anıq turmıs haqıyqatlıǵın sheber qurılǵan poetikalıq obrazlı ibaralarda ótkir oy-pikirler menen tásirli sáwlelendirdi.

Ájiniyaz Qosıbay ulı 1824-jılı Moynaq rayonu aymaǵına qarashlı "Qamıs bóget" degen jerinde, orta jaǵdayda jasawshı diyqan xojalıǵında dúnyaǵa keledi. Ol qaraqalpaqtın qonırat arısı ashamaylı ruwınıń saqıw tiresinen. Ákesi Qosıbay, onıń ákesi Baltabek, arǵı atası Aqjigitler bolsa óz dáwiriniń batır, sawatlı adamları bolǵan. Anası Naziyra sózge sheshen, dilwar, házirjuwap, ótkir pikirli hayal dolıp, xalıq danalıqların, naqıl-maqallardı, ushırma sózlerdi, dástanlardı, terme-tolǵawlardı, xalıq qosıqların júdá jaqsı bilgen.

Shayır babamız jaslıǵınan ziyrek bolıp, awıllıq meshit-mektepte oqıp bilim alǵan. Onıń tuwısqan dayısı Elmurat axun degen adam óz dáwiriniń oǵada sawatlı, bilimli adamı bolıp, ol Buxaradaǵı Mir arab medresesinde oqıp kelgen. Elmurat axun diniy kiiaplar menen birge óziniń úy kitapxanasında Xoja Axmet Yassawiy, Sulayman Baqırǵaniy, Suwpı Allayar, Rabǵuziy, Ferdawsiy, Bedil, Nawayı, Maqtumqulı, Xafız, Shiraziy taǵı basqa da kitaplardı saqlaǵan, olarǵa qızıǵıp ilim-bilim úyrengen. Ájiniyazǵa dayısı ustazlıq etip, ilim-bilim úyreniwge baǵdarlaydı. Úyindegı kitaplardan oqıwına bassılıq etedi. Nátiyjede Ájiniyazda shayırlıq talantı hám ilim úyreniwge qızıǵıwshılıq payda boladı. Ustazınıń jolın dawam ettirgen halda 1840-1844-jıllar aralıǵında Xiywada Shergazı xan medresesinde tálım aladı. Ol oqıǵan dáwirinde pútkil Shıǵıs dúnyası, arab ádebiyatı, mádeniyatı, Orta Aziya hám Qazaq dalasına belgili

bolgan ulama-shayırlardıń miyrasları menen jaqınnan tanıadı. Ózbek, qazaq, túrkmen tillerin jaqsı bilgen. Sonday-aq, oqıw dáwirinde Orta Aziyalıq túrki ádebiy tilinde jazılğan shıǵıs xalıq dástanların tereń ózlestirgen hám qıssaqanlıq etip xalıq aldında aytıp berip júrgen. Sonıń menen birge, aytıs janında da tókpeligi, sózge sheberligi menen qazaq aytıskerı, talantlı aqını Qız Meńesh penen aytısıp, onı jeńgen. Olardıń aytısınan úzindi keltirip ótemiz.

Meńesh:

- Óleńdi ayta almaydı xeshkim mendey,
Men aytamın óleńdi kemengerdey,
Saqlap qoyıp qara óleń ırıs bolama?
Ayt degende óleńdi qoyabermey.

Xajeke aytıp óleń harıdıń ba?
Bolmasa jasıń jetip qarıdıń ba?
Qızımın Baytursınnıń atım Meńesh,
Xajeke áli meni tanıdıń ba?

Ájiniyaz:

- Men ózim óleń aytıp harımadım,
Awılıña bir ármanım darımadım,
Qazaqta Meńeshte kóp, Dámeshte kóp,
Burınnan kórmegen soń tanımadım.

Meńesh:

- Xajeke biltir meni kórmediń be?
Meniń Meńesh ekenim, bilmediń be?
Moldeke dep sırtıńnan tanıstırdı,
Ústıme suw boyında kelmediń be?

Ájiniyaz:

- Júziń ısıq kóriner bir kórgendey,
Aytısıp kúni túni bir júrgendey,
Biltirǵı suw boyında jalańash qız,
Senbediń sınıq órkesh ǵarrı ingendey.

Adamlar arasınan dawıslar:

- Qap mınaw óltirdi - au!
- Ayday appaq Meńeshti ingen deyme?
- Shıdap tur Meńesh áli kókesin tanıadı.

Danıshpan shayır Ájiniyaz óz dáwirinde kúshli sóz zegeri, jetik aqıl-oy iyesi. Sheshenlik qábileti menen qanshadan qansha ortalıqlarda shiyelenisken máselelerdi,

mashqalardı ádillik penen sheship beretuǵın bolǵan. Hátteki, xan sarayında, datxanalarda arız benen kelgen, urısıp kelgen adamlardıń daw jánjellerin tıńlap olarǵa múnásip sheshim juwap tawıp bergen. (másláhátshi, diplomat, elshi, orator) . Yaǵnıy óz tórelík isin xesh qanday shala qılmay, minsiz atqaratuǵın, juwapkershilikti jaqsı sezinetuǵın adam sipatında da tanılǵan. Onıń usınday xarakterinen, tuwrılıǵınan, xalqshılıǵınan kelip shıǵıp, xalıq arasında usınday salmaqılı sóz payda bolǵan:

“Ájiniyazǵa buwday(biyday) ordırsań,
Shımshıqqa masaq qaldırmaıdı”.

Shayır babamızdıń dóretiwshiligine ele de tereń názer salatuǵın bolsaq, ádebiy miyrasınan bizge shekem 100ge jaqın qosıq hám dástanları jetip kelgen. Qosıqlarında watansúyiwshilik, insanıyılıq ideyaları sáwlelengen."Kerek", "Boladı", "Bolmasa", "Jaqsı", "Jigitler" sıyaqlı shıǵarmalarında shayırdıń insanıyılıq ideyaları menen birge tereń filosofiyalıq qarastarı sáwlelengen. Joqarıda keltirip ótkenimizdey "Qız Meńesh penen aytıs" shıǵarması (1878) belgili dóretpelerden sanaladı.

Shayırdıń dóretpeleri qaraqalpaq namalarına salınıp, baqsılarımız tárepinen atqarılıp kelinmekte. Atap aytatuǵın bolsaq, "Ellerim bardı", "Barmeken", "Kózleriń" h.t.b qosıqları xalqımızǵa belgili.

Shayır ómiri hám dóretiwshiligi haqqında jazıwshı K.Sultanov tárepinen "Ájiniyaz" romanı (1967), shayır I.Yusupovtıń "Ájiniyaz" operası librettosı (1989), jazıwshı M.Nızanovtıń "Ájiniyaz" (2009) tariyxıy filmi de qaraqalpaq ádebiyat hám mádeniyatın qunlı miynetlerine aylanıp úlgerdi.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında studentler ushın "Ájiniyaz" stipendiyasınıń engiziliwi de shayırımızǵa bolǵan úlken húrmettiń tastıyǵı desek asıra aytqan bolmaymız.

Bıyıl Ájiniyaz shayırdıń 200 jıllıq yubileyi mámleketimizde keń túrde belgilenip, bir qatar is-ilajlar ámelge asırılmaqta.

Húrmetli Prezidentimizdiń baslaması shayırdıń 200 jıllıǵı YUNESKO sheńberinde belgilenetuǵın xalıqaralıq yubileylar qatarına kirgizilgen.

Yubiley respublikamızda keń túrde belgileniwi menen bir qatarda yubileyge baǵıshlap milliy, aymaqlıq hám xalıqaralıq ilajlar baǵdarlaması islep shıǵılıwı da belgilengen.

Bárshe qaraqalpaq xalqın, ádebiyat jankúyerlerin, poeziya shaydaların Ájiniyaz babamızdıń 200 jıllıq yubileyi menen qutlıqlap, sózimizdi qaraqalpaq poeziyasınıń bayteregi I.Yusupovtıń usı qosıq qatarları menen juwmaqlaymız.

Júldızlardı jerge úniltpek bolsań,
Jaman shayırlardı túniltpek bolsań,
Eger men ógende tiriltpek bolsań,
Ayt sen, Ájiniyazdıń qosıqlarınan!